

החוסן החברתי בישראל

כאמור, החוסן קשור במהותו להתמודדות עם הפרעות קשות או עם אסונות המוניים. יישום תפיסתו בישראל הוא ייחודי במערכת העולמית בשני היבטים עיקריים הקשורים זה בזה. האחד הוא מאפיין מרכזי של המדינה עוד קודם להקמתה ובמשך יותר ממאה שנים: היותה נתונה בקונפליקט אלים ומתמשך עם הסביבה הערבית בכלל ועם העם הפלסטיני בפרט. הקונפליקט הזה מחולל הפרעות ביטחוניות קשות, מתמשכות ומגוונות בצורתן ובהיקף נזקיהן למרקם המדינתי של ישראל. מתקיים בו מתח נמשך בין ההפרעות ונזקיהן לבין יכולת ההתמודדות עם האתגר ויכולת הצמיחה של המדינה על בסיס חוסנה הלאומי. ההיבט האחר הוא האופי הביטחוני המובהק (עד להתפרצותה של מגפת הקורונה ב-2020) של ההפרעות האלה, מה שהפך את החוסן לסוגיה ביטחונית מובהקת. עם זאת, לפחות לכאורה, הגישה הישראלית דוחקת למעשה לשוליים את יישומה של תפיסת החוסן, ומעניקה את הבכורה לכלים הצבאיים הפיזיים, ולכן הם שמובילים בעליל את תבנית ההתמודדות.

העיסוק המערכתי בסוגיית החוסן החל בישראל כבר בתחילת שנות ה-80 של המאה הקודמת, עם הקמת המרכז לשעת חירום (כיום מרכז משאבים)¹³ בקריית שמונה. את המרכז הקים פרופ' מולי להד כדי לתת מענה אזרחי לתושבי קו העימות בצפון, שסבלו מהתקפות הטרור הפלסטיני מדרום לבנון. אז אומנם עדיין לא דובר על "חוסן", אולם מרכיבים מרכזיים של תפיסת החוסן כפי שמוכרים לנו כיום, גובשו ופותחו במרכז הזה כדי לאפשר לחזית האזרחית להתמודד עם ההפרעות הביטחוניות. הגורם הממשלתי שעיצב, פיתח והוביל במשך השנים את המודלים לקידום החוסן החברתי בישראל הוא משרד הרווחה באמצעות השירות לעבודה קהילתית. יישום המודלים שגובשו נעשה בשטח בתבניות מגוונות, על פי הצרכים והמגבלות התקציביות, בשיתוף פעולה בין משרדי ממשלה רלוונטיים, כולל רשות החירום הלאומית (רח"ל) ופיקוד העורף, ובאמצעות הרשויות המקומיות.

במסגרת הזאת פועלים בישראל שני מערכים עיקריים העוסקים בקידום החוסן החברתי-קהילתי:

א. מרכזי החוסן הקהילתיים¹⁴ הפזורים עתה בעיקר בעוטף עזה וכן ביהודה ובשומרון, ברמת הגולן ובנגב (לאוכלוסייה הבדווית) ומופעלים על ידי הקואליציה הישראלית לטראומה.¹⁵ מרכזי החוסן מממשים תפיסה טיפולית קהילתית פרואקטיבית שמדגישה את החוזקות, המשאבים, התרבות של מוכנות והעזרה ההדדית.

ב. צוותי חוסן וחירום יישוביים או שכונתיים¹⁶ שבהם מתנדבים שהם בעלי תפקידים המתגוררים ביישוב ומפעילים קהילתיים שהוכשרו הכשרה בסיסית כיצד לנהל מצבי משבר וחירום בתיאום עם גורמים מקצועיים ביישוב ובמועצה ובסיועם ולהגיש עזרה, ככל הנדרש, בתחומים שונים על פי הצרכים ליחידים, למשפחות ולקהילה.

למרות ההצלחות המתועדות של המנגנונים החינוכיים האלה, הפרופיל הנוכחי של ההיערכות הממוסדת בשטח לקידום החוסן החברתי בישראל הוא נמוך מאוד, בוודאי אל מול הצרכים. זאת משלל סיבות, שאולי החשובה בהן היא הרחקת היישום של תפיסת החוסן ממרכז השיח הביטחוני הרווח ומארגז הכלים של הממסד הביטחוני, למעט יוצאים מהכלל מעטים. עיקר המערך האזרחי העוסק בחוסן נמצא, כאמור, בעוטף עזה, שם נצבר ניסיון רב שנים בהתמודדות עם טרור. מהניסיון הזה עולה לא רק נחיצות קיומם של המנגנונים האלה, אלא גם תרומתם הרבה לחוסן של הקהילות במקום אל מול הפרעות קשות, מגוונות ומתמשכות. בעשרים השנים האחרונות התברר בצורה מובהקת כי הדגשתו של מרכיב החוסן החברתי וההשקעה המקומית בו יצרו בפועל יכולת התמודדות אזרחית גבוהה מאוד עם האתגר הביטחוני. היכולת הזאת באה לידי ביטוי בשימורה של רציפות תפקודית ראויה לציון, ויותר מכך, ביכולת להתאושש במהירות ואף להתרחב בעקבות המשברים התכופים עד כדי יצירת צמיחה כלכלית, דמוגרפית וחברתית מרשימה דווקא על הרקע של איומי הטרור.¹⁷

הלקח הברור מכך הוא הצורך בפריסה רחבה של מנגנונים שבונים ומשמרים חוסן חברתי בכל הארץ, או לפחות באזורים בסיכון גבוה (כמו גבול הצפון, שם היו מנגנונים כאלה, אך בוטלו ברבות השנים עם השיפור במצב הביטחוני). הצורך במנגנונים האלה הוא לא רק בהקשר הביטחוני הצר, אלא כפי שהוכח באחרונה במגפת הקורונה, גם בתרחישי אסון מפתיעים או צפויים כמו רעידת אדמה קשה. הצורך בכך ברור, הניסיון קיים, התורה מגובשת בחלקה, אולם ההכרה בחשיבות העניין מעטה. המדינה קופצת את ידה התקציבית ומונעת את הרחבת המערך, אף שהצורך לפתח את החוסן החברתי בארץ נובע לא רק מהאתגרים הביטחוניים.

המצב הזה משמש עדות ברורה לסדרי העדיפויות של המדינה בנוגע לחוסן החברתי. למרות הדיבורים הרמים על חשיבותם של החוסן החברתי ושל החוסן הלאומי בכלל,

ובהקשר של שימור החזית האזרחית וההגנה עליה מפני טרור בפרט, ממשלת ישראל מעניקה עדיפות מוחלטת למנגנוני ההגנה הצבאיים ה"קשים". המקרה היחיד שבו הכירה המדינה בחשיבות העניין וקידמה באופן ממשי את החוסן החברתי הוא בעוטף עזה. כך, בעקבות מבצע "צוק איתן" (2014) החליטה הממשלה להקצות תקציבים ייעודיים ניכרים לקידום החוסן החברתי בעוטף עזה, ותרומתם של אלה אכן הייתה משמעותית.¹⁸

ככלל אפשר לומר כי לישראלים הייתה רמת חוסן חברתי גבוהה למדי הנמדדת מאז הקמת המדינה ביכולת להתאושש במידה ניכרת לאחר אירועים מכוננים של הפרעות קשות – רובן הגדול עקב מלחמות כמו מלחמת העצמאות, מלחמת יום הכיפורים והאינתיפאדה השנייה. הניסיון המצטבר בעמידה מול הפרעות קשות, בעיקר ביטחוניות, מוביל להשפעה טובה על רמת החוסן החברתי. עם זאת, בשל היותה של ישראל מדינה הטרורנית מאוד יש להביא בחשבון שקבוצות שונות מתאפיינות ברמות שונות של חוסן חברתי, ויש להניח שהחוסן הלאומי הכולל מושפע יותר מהקבוצות החלשות מאשר מאלה החזקות.

משבר הקורונה חשף את ישראל לאתגר חדש של משבר שאינו ביטחוני, המחייב יכולת התמודדות המתבססת על חוסן חברתי ברמה גבוהה. בהעדר מחקר אמפירי בנושא הזה, אפשר להתרשם מהנתונים כי מאז פרץ המשבר המשולב הבריאותי, הכלכלי והחברתי, עקב התפרצות התחלואה מנגיף הקורונה, החוסן החברתי בישראל מאתגר מאוד וככל הנראה נמצא בנסיגה. המשבר הפוליטי שבו מצויה ישראל זה כשנתיים מעצים מאוד את המשבר המשולב, הפוגע בחוסן החברתי. הביטויים העיקריים להפחתת החוסן החברתי בישראל עקב משבר הקורונה הם הנפילה החדה באמון הציבור במערכת השלטונית ובשירות הציבורי, תנועת המחאה הציבורית נגד ראש הממשלה והתחושה הרווחת של התפוררות הסולידריות החברתית. זו מתבטאת בעיקר במה שנראה עתה כמתיחות אם לא כמאבק בין קהילות שונות, עם אינטרסים ותפיסות עולם מקוטבות. תופעות אלה ואחרות מעלות שתי שאלות נוקבות:

- (א) באיזו מידה מאפשר החוסן הלאומי הפחות בישראל רציפות תפקודית במהלך המשבר והתאוששות מהירה מהמשבר המשולב לאחר מציאת פתרון לבעיה הבריאותית?
- (ב) האם יש הבדלים משמעותיים ברמת החוסן החברתי בין האוכלוסיות השונות בישראל, ומה ניתן לסכם בעניין זה על אודות הציבור הערבי? זו השאלה העיקרית שאיתה מתמודדת עבודה זו.